

CARMEN PASTOR GRADOLÍ*

LES TENDÈNCIES DEMOGRÀFIQUES ACTUALS, LA FAMÍLIA I LA DONA: L'ESTAT ESPANYOL EN EL CONTEXT EUROPEU

RESUMEN

Dintre un context demogràfic i social caracteritzat per un envelliment de la població, una major integració de la dona en el mercat de treball i un creixement del nombre de famílies monoparentals, es preveu imprescindible un ajut ferm de l'estat per tal d'escometre totes les demandes d'atenció i cura que aquest conjunt de noves circumstàncies provoca. En una economia mixta de benestar, on hi participen el mercat, les organitzacions voluntàries, l'estat i sobretot la família, l'autora defensa una intervenció estatal més coherent i sòlida, i amb esperit flexible i de coordinació. Tot açó en un context polític on es llancen consignes per tal que l'estat delegue els seus deures en la resta d'agents socials, la qual cosa condueix a una sobrecàrrega de responsabilitats vers la família i sobretot vers la dona.

ABSTRACT

Within a social and demographic context characterised by the ageing of the population, the growth of female economic activity rate and the rise of lone parent families, it is regarded as essential a firm participation of the state in order to cope with all the demands of attention and care that those new circumstances have caused. In a mixed economy of welfare, where the market, the voluntary organizations, the state and especially the family take part, the author claims that a more coherent and solid intervention of the state is needed, as well as a more flexible attitude and spirit of coordination on its part. All of that in a politic framework where mottos are launched for the state to delegate its duties to the rest of social agents, which nowadays ends up overburdening the family and, above all, women, with overwhelming responsibility.

A hores d'ara i des de fa unes dècades, la societat espanyola i, en general, les societats que anomenem occidentals, estan experimentant diverses tendències demogràfiques que comporten nous reptes per a l'organització i funcionament de la família i, sobretot per a la dona. La UE vacil·la, si no rebutja, intervenir en l'àmbit familiar, la privacitat del qual és defensada constantment pels irlandesos, els alemanys i especialment els britànics (LEWIS, 1993). Malgrat aquesta actitud, s'acosta l'hora en què

* Departament de Geografia. Universitat de València

la comunitat haurà d'afrontar les noves i lògiques demandes invocades per les dones, encara que siga pel benestar de llurs fills, futurs treballadors i ciutadans d'Europa.

Aqueixes tendències demogràfiques i socials (perquè també n'hi ha d'aquestes últimes) que han fet tremolar els antics fonaments de la família tradicional tractarem de resumir-les tot seguit.

D'entrada ens trobem, malgrat que no és la tendència més important, amb una població que envelleix apressadament, i que mentre ho fa, la seua probabilitat de necessitar atenció i assistència augmenta (i més encara en un món dissenyat socialment i arquitectònic per a potenciar la seua dependència). A l'Estat Espanyol, tal i com apunta García Roca (1988), cap a l'any 2000 gairebé un 15 % de la població serà major de 65 anys i vora un 6 % ultrapassarà els 75. Aquestes xifres quasi es duplicaran el 2040. Les nostres famílies esdevenen com més va més extenses: les de tres i quatre generacions, malgrat que no visquen tots junts a la mateixa casa, incrementen el seu nombre.

Alhora, amb un no tan llarg historial com a la resta d'Europa, va produint-se a l'Estat espanyol un augment considerable de les famílies monoparentals, açò és, d'aquelles que tenen un sol progenitor. Kiernan (1990), basant-se en un estudi sobre aquestes famílies a la UE,¹ assenyala que Espanya es va situar dintre el parèntesi 5-10 % durant la dècada dels 80. Les proporcions a la resta d'Europa són de menys d'un 5 % a Grècia, entre un 10 i un 12 % a Bèlgica, Luxemburg i els Països Baixos, d'un 12 a un 13 % a Alemanya i França, i d'un 14 % aproximadament a Dinamarca i al Regne Unit.

Segons J. Roll (1992), malgrat la tendència a la baixa del fenomen de viduitat, la proporció de famílies monoparentals ha estat augmentant durant aquestes darreres dècades arreu d'Europa, a causa principalment d'un increment important dels divorcis,² les separacions i les persones amb nens que mai no es casen ni formen unions de fet, és a dir, que no cohabiten. De totes aquestes famílies monoparentals, no podem oblidar que 9 de cada 10 són regides per dones.

Tot açò s'ha combinat amb una creixent participació de la dona en el mercat de treball (BOFILL, 1991), amb una entrada més tardana dels joves en aquest (que per tant depenen més temps dels seus pares) i amb un augment del nombre de famílies on els dos membres de la parella treballen. Si observem les dades exposades per C. Cousins (1994) sobre la taxa d'activitat femenina a Espanya, queda palesa aquesta tendència: d'un 15'2 % el 1960 vam passar a un 25'6 % el 1981 i, finalment, a un 34'3 % el 1992. Si tenim en compte la taxa d'activitat femenina entre el 16 i els 65 anys, tal i com ho fa l'OCDE, l'Estat espanyol assoleix el 41'2 %, per davant tan sols d'Irlanda (quadre 1). Malgrat aquesta situació endarrerida dins el rànquing de països europeus, l'evolució espanyola ha estat espectacular; en els últims 10 anys s'ha registrat una creixuda de 2 milions de persones actives, de les quals 1'7 milions són dones.

1. Roll, J. (1989), *Lone Parent Families in the European Community*, F.P.S.C.

2. Per a una consulta de les dades espanyoles, vegeu Borrajo Iniesta, S. (1989), *La ruptura matrimonial en España*, Eudema Actualidad, Madrid.

QUADRE 1

TAXA D'ACTIVITAT FEMENINA DE 15 A 65 ANYS
Xifres en percentatges, 1991

SUÈCIA	80'3
DINAMARCA	78'9
REGNE UNIT	64'5
PORTUGAL	62'8
ALEMANYA	58'1
FRANÇA	56'8
PAÏSOS BAIXOS	54'5
BÈLGICA	53'2
ITÀLIA	45'8
ESPANYA	41'2
IRLANDA	39'9

(Font: *La Vanguardia* a 23 d'abril del 1994)

Ara que ja tenim les principals peces d'aquest puzle ben col·locades, és quan podem sospitar el que ja fa bastant de temps ha estat un maldecap per a moltes dones i un trencaclosques per als qui s'han preocupat de dissenyar polítiques socials adequades: d'on sortiran, com es distribuiran i quina direcció prendran els diversos fluxos d'atenció i cura dintre de la família. I encara: quin paper hi estan disposats a jugar la UE i els diversos estats.

Ni la UE ni els diversos estats que la integren han sabut valorar la proporció de benestar social que la família, i dintre d'aquesta principalment la dona, ha estat oferint al llarg de tants anys. Dins una "economia mixta de benestar", on l'estat, les organitzacions voluntàries, el mercat i la família hi participen, ha estat la tasca d'aquesta última la més gratuïtament assumida. Tot i que, a pesar de les combinacions que ha pres aquesta economia als països europeus, hi ha estat sempre la família la principal proveïdora de benestar (LEWIS, 1993). Sens dubte que el "treball-sense-sou" de dintre de casa (fet majoritàriament per la dona), com ara tenir cura dels nens, de la llar, dels malalts, de la gent gran..., és una tan crucial com no reconeguda part de la provisió de benestar que un país detè.

A països com per exemple Itàlia i Espanya, el paper de la família i sobretot el de la dona ha estat, si això pot ser, més valuós. La falta d'un model coherent de serveis socials (guarderies públiques, centres d'atenció als ancians, serveis personals subvencionats, etc.) ha catapultat la dona a una posició d'extremada importància en la provisió de benestar. A més a més quan la dona s'ha integrat al mercat de treball, tant Itàlia com Espanya han confiat en el suport que la família tradicional de tres generacions, sobretot les seues dones, ha estat capaç de donar. La iaia tenint cura del nen mentre la mare treballa no és més que un exemple (LEWIS, 1993, HANTRAIS, 1993), entre altres coses, perquè la iaia disposa de més temps, ja que mai no ha arribat a formar part del mercat laboral. Aquesta mancança del susdit model, juntament amb un marc legal fortament patriarcal i discriminatori vers la dona (COUSINS, 1993), que tan sols començà a diluir-se a mitjans dels 70 han estat els principals causants d'una taxa d'activitat femenina que és

encara baixa si la comparem amb la resta del països europeus (llevat d'Irlanda, de la qual també caldria parlar-ne extensament).

Quan determinats països d'Europa defensen la no intervenció de l'estat dintre de la unitat familiar, amb l'excusa de la seua privacitat, realitzen un acte de cinisme, ja que obliden que la tal frontera entre les esferes pública i privada mai no fou aixecada. Aspectes de la vida domèstica que són centrals per a les dones, especialment aquells que tenen a veure amb la reproducció, mai no han deixat de subjectar-se a regulació pública. Quan el Regne Unit es declara a favor d'una major integració de la dona en el mercat de treball, mentre alhora no ofereix sinó una xarxa molt precària d'escoles bressol públiques, una protecció social mínima per a aquelles dones que esdevenen mares, cap permís de paternitat per al pare, un sistema públic d'atenció als ancians i discapacitats insuficient, i ni tan sols romp una llança en favor d'un repartiment més just de les tasques de casa entre homes i dones, no fa sinó declarar-se en favor d'una doble jornada laboral per a les dones: la de dintre i la de fora de casa.

Així doncs, podríem preguntar-nos quina efectivitat pot tenir la relativament recent legislació, llançada arreu d'Europa, que defensa una no discriminació de la dona en el mercat laboral, si la qüestió del "treball-sense-sou" de dintre de casa no ha estat plantejada, ja que és l'exigència que es fa d'aquest treball a la dona un dels factors que la incapacita per tal de participar en el mercat de treball en els mateixos termes que l'home. És per això que la dona europea tendeix a treballar a jornada parcial -un 28 % de les dones ocupades a Europa el 1991 estaven a temps parcial enfront d'un 4 % dels homes-, i també de forma intermitent al llarg de la seua vida. A l'Estat espanyol, on el treball a temps parcial no està tan extès (tan sols un 14'2 % de les dones ocupades ho fan dintre aquesta modalitat), la dona tendeix a treballar a jornada completa. En casar-se, però, i tenir fills, la tendència general segueix sent abandonar el mercat laboral tractant de reincorporar-s'hi cap als quaranta anys, simulant l'actuació de les seues companyes europees, malgrat que aquesta reincorporació s'hi veu molt limitada a causa de, entre altres factors, la dificultat en trobar treball en el context de crisi econòmica que a hores d'ara patim.

L'ocupació a jornada parcial, així com tenir un historial intermitent, actua en perjudici del poder econòmic de la dona, alhora que limita les seues possibilitats de promoció dintre la seua carrera laboral. Aquesta subordinació econòmica que pateix en el moment present, la fa vulnerable davant d'uns riscos com ara l'atur, el divorci, la maternitat sense parella i també hipoteca el seu futur benestar privant-la d'uns beneficis econòmics dignes durant la vellesa.

Són els països escandinaus, a més de França, aquells on l'estat ha mediatitzat més activament la relació de la dona amb la família i amb el mercat laboral. Els primers, sobretot Suècia, han tendit a veure-la com un treballador més, i els instruments utilitzats han estat una generosa llicència de maternitat/paternitat, una xarxa pública important de guarderies i centres d'atenció als nens i un recolzament a la família on els dos treballen entre altres coses mitjançant els impostos. Pel que fa a França, l'estat ha tractat d'oferir a la dona una autèntica elecció entre o bé desenvolupar el rol de treballador fora de casa o el de mare a dintre, o bé compaginar els dos o alternar-los. L'oferta pública de centres d'atenció i d'educació als nens petits és de les més importants d'Europa i alhora,

indirectament, mitjançant els beneficis que les famílies reben en tenir fills, es tracten d'escometre els costos de la maternitat (LEWIS, 1993, HANTRAIS, 1993).

Tot açò no ens ha de fer oblidar la qüestió central d'aquest article: qui tindrà cura de qui i com. És per això que em sembla encertadíssim el comentari de M. Subirats a *La Vanguardia* (23 d'abril del 1994) quan diu que la jornada a temps parcial, o una reducció del temps de treball, no és quelcom dolent en absolut, sempre que no estiga adreçada solament a la dona. Encara més, podria ser una de les vies per les quals home i dona gaudirien menys tensament del fet de ser pares, la jornada laboral a dintre de casa seria distribuïda equitativament i altres tasques de vigilància i atenció als familiars necessitats no serien una perpètua càrrega per a una de les parts. En aquest context l'estat i la UE han de col·laborar inevitablement, bé amb la flexibilització per a tots dos sexes de la jornada laboral, bé amb la confecció d'una xarxa de suport que faça més passadores les tasques d'atenció i cura a hores d'ara creixents, o bé amb la combinació d'ambdues propostes.

També el seu paper és imprescindible en el camí cap a un nou enfocament de la vellesa i la discapacitat. Hem de fer nostra la reflexió que aquestos grups ens suggereixen: que és el disseny del món el que en bona mesura els incapacita i no ells els discapacitats. En aquest sentit, una reglamentació estricta i exigent a l'hora de dissenyar espais públics i privats, podria reduir les barreres físiques amb les quals la gent gran i els discapacitats ensopeguen cada dia, les quals els converteixen en elements més dependents del que en realitat són. Així doncs, malgrat que la previsió d'un augment de la gent major de 65 i 75 anys i dels discapacitats ens posa en guàrdia front a un segur augment de la demanda d'atenció i cura per part d'uns grups vulnerables de població, açò no ens ha de fer oblidar que aquesta demanda pot reduir-se a la seua mínima expressió al bell mig d'un món amic d'aquells amb problemes de mobilitat, visió, audició, etc. Tampoc no podem obviar tot el potencial laboral i social que aquestos grups detenen i que ha de ser encoratjat i recolzat ineludiblement per l'estat, a més de per la resta d'agents socials.

I més encara, la intervenció de l'estat i la UE és essencial quan les famílies monoparentals entren a escena. Quan un sol membre, dels quals nou de cada deu són dones, ha de compaginar els rols de treballador dintre de casa i guanyador del sou fora d'aquesta, el resultat més comú és la precarietat econòmica, per no parlar d'un nivell de tensió més que considerable. La recerca d'un treball amb certa flexibilitat laboral per tal d'atendre les altres tasques exposa la dona a ocupacions més aviat informals, no legals, dintre l'economia submergida, a horaris dels quals diuen no socials (torns de nit), amb les repercussions econòmiques consegüents. Com explica I. Alberdi (ROLL, 1992), del Centro de Investigaciones Sociológicas de Madrid, la precarietat econòmica és un dels principals problemes de les famílies monoparentals, sobretot d'aquelles regides per dones. A diferència de França, Irlanda i Noruega no hi ha cap política estatal per aquest tipus de família, i malgrat que es beneficien de subsidis i altres provisions adreçades a famílies amb renda baixa, la seua situació encara és crítica. L'Estat espanyol se situaria el quart darrere del Regne Unit, Irlanda i Grècia en el rànquing de països on la diferència entre el risc de pobresa patit per qualsevol llar en general i el patit per aquelles monoparentals regides per dones és la més àmplia. La resta de països europeus, inclosos Itàlia i Portugal, mostren una situació millor (fig. 1).

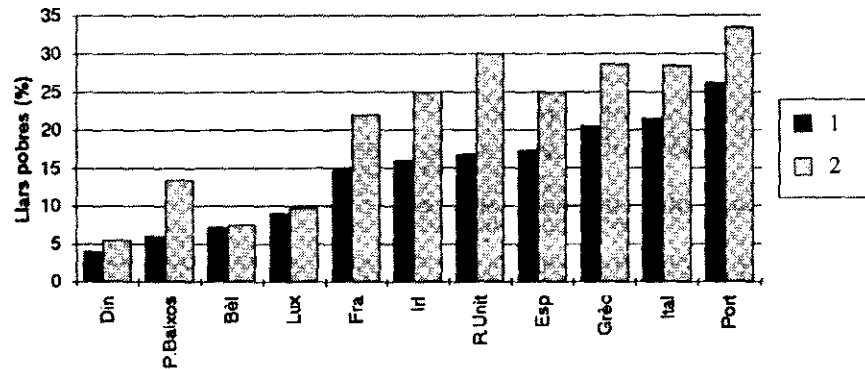

Fig. 1. Risc de pobresa per a famílies monoparentals regides per dones . 1. Total llars pobres. 2. Llars pobres monoparentals regides per dones

També em sembla encertadíssim el comentari al mateix diari de M. J. Izquierdo, sociòloga a la Universitat Autònoma de Barcelona, quan diu que el fet tant sols de plantejar-nos que les dones necessiten de guarderies ja li sembla una aberració, perquè el que hauria de ser plantejat és què necessiten els nens. Tot i que les necessitats dels petits i les guarderies no són dues coses contraposades, és clar que els nens necessiten quelcom més que aquestes, o almenys quelcom més de diferent. I si els pares no poden ocupar-se com cal dels seus fills (les conseqüències psicològiques d'açò semblen ser considerables), caldrà analitzar de nou els "meravellosos avantatges" de les parelles on tots dos treballen com més hores millor (i amb açò que quede més que clar que la solució no és que un, ja sabem qui dels dos, es retire a casa a soterrar-se en vida). I també haurem de tenir en compte les necessitats dels pares, i sobretot mares, que tots sols s'ocupen dels seus fills.

Així doncs, haurem de reflexionar sobre quina mena de combinació entre família, estat, organitzacions voluntàries, i mercat cal preparar perquè cap cap quede per lligar. En el cas de l'Estat espanyol, la ministra d'Afers Socials, Cristina Alberdi, ha donat recentment un pas endavant en la intervenció de l'estat en la família. Des d'ara es considerarà família nombrosa, i per tant podrà gaudir dels beneficis econòmics consegüents, aquella que tinga tres o més fills, o dos fills en cas que un d'ells siga discapacitat. Es per això que la funció de l'estat cal que no siga infravalorada, perquè la seua tasca pot esdevenir decisiva, com s'ha anat demostrant arreu d'Europa i a hores d'ara a l'Estat espanyol.

BIBLIOGRAFIA

- BOFILL, M. i PENELAS, M. L. (1991): *Almanac de la Dona*, Edicions 62, Barcelona.
- BORRAJO INIESTA, S. (1989): *La ruptura matrimonial en España*, Eudema Actualidad, Madrid.
- COUSINS, C. (1994): "A Comparison of the Labour Market Position of Women in Spain and the U.K. with reference to the «flexible» Labour Debate", *Work, employment and society*, Vol. 8, N. 1, pp. 45-67.
- FURRIOL, E. (1994): "La espectacular irrupción de la mujer en el trabajo", *La Vanguardia*, a 23 d'abril.
- GARCÍA ROCA, J. (1988): "El bienestar social en el horizonte español de los 90", *Documentación Social*, 71, pp. 203-222.
- HANTRAIS, L. (1993): "Towards a Europeanisation of family policy?" a *Europe for richer or poorer?* C.P.A.G., London.
- KIERNAN, K. i WICKS, M. (1990): *Family Change and Future Policy*. F.P.S.C.
- LEWIS, J. (Ed.), (1993): *Women and social policies in Europe: work, family and the state*, Aldershote: Edward Elgar.
- ROLL, J. (1992): *Lone Parent Families in the European Community*. F.P.S.C.
- ROMERO, J., ESPARCIA, J. P., GARCÍA ROCA, J. (1992): *Desigualdades y nueva pobreza en el mundo desarrollado*, Síntesis, Madrid.
- SIMPSON, R. i WALKER, R. (Ed.), (1993): *Europe, for richer or poorer?*, CPAG, London.

